

УДК 140.8: 316.3

Соціогенезис психічних розладів та механізми компенсації в суспільстві

О.В. ПОПОВИЧ

Приазовський державний технічний університет, м. Маріуполь, Україна,
E-mail: elena_popovich52@mail.ru**Авторське резюме**

Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда, досі є головною ідеєю психоаналізу. Дія феномену компенсації осмислюється засновником психоаналізу З. Фрейдом у несвідомих механізмах психіки, у сновидіннях, у людських жартах і дотехах та ін. У цілому, весь простір культури просякнутий механізмами компенсації для адаптації й соціалізації особистості, що стає можливим за умов виявлення потенцій її креативності.

Згідно з теорією К.-Г. Юнга, тяжкий психічний стан, «позасвідоме» та «компенсація» мають точку перетину, ніби приходять до спільного порога, за яким вступають у «хід» творчі здібності, складаючи джерело розвитку креативності. Механізми процесу компенсації фрагментарно збігаються з феноменом «Самості». Разом з тим, бінарні архетипи в структурі колективного несвідомого людської психіки також знаходяться у компенсаторній взаємодії.

Поняття «компенсація – надкомпенсація» широко вживаються й А. Адлером у різних аспектах і позначають засіб подолання неповноцінності, засіб здобуття коректної моральної свободи. На основі комплексу неповноцінності розвивається компенсаторний комплекс переваги. Обидва комплекси мають щось спільне: будучи надмірно розвинені або врівноважуючи один одного, вони сприяють виключенню з корисного життя і невротизації. Але будучи наповнені соціальним змістом і проявляючись адекватно ситуації, вони виступають як сигнальні орієнтири.

Згідно з концепцією К. Хорні, саме міжособистісну комунікацію можна визначити як механізм компенсації неврозів. В той же час Е. Фромм наповнює феномен компенсації соціальним змістом. Він описав три важливих компенсаторних синдроми: прагнення до панування, прагнення до підпорядкування, втеча в працю. Надбання психоаналізу не втратило своєї значущості і сьогодні, бо всі ці компенсаторні механізми діють і в сучасному суспільстві.

Ключові слова: психічні розлади, несвідоме, компенсація, архетипи, творчість, креативність, культуротворчість.

Sociogenesis of mental disorders and compensation mechanisms in society

O.V. POPOVICH

Pryazovskiy state technical university, Mariupol, Ukraine, E-mail: elena_popovich52@mail.ru

Abstract

The statement that mental health disorders are the result of the process of complicated socialization of the individual is still the main idea of psychoanalysis. Effects of the compensation phenomenon are considered by the founder of psychoanalysis S. Freud in the unconscious mechanisms of the psyche, in dreams, in people's jokes and others. In general, the entire space of culture is permeated with compensation mechanisms for adaptation and socialization of a person, which becomes possible under the conditions of detection of the potentials of person's creativity.

According to the theory of K.-G. Jung, a grave mental state, the unconscious and compensation have the point of intersection; they seem to come to the same threshold over which creative abilities come into force, forming the source of the development of creativity. The mechanisms of compensation process fragmentarily coincide with the phenomenon of Self. At the same time, binary archetypes in the structure of the collective unconscious of the human psyche are also in compensatory interactions.

The terms «compensation - overcompensation» are also widely used by A. Adler in different aspects and represent a means of overcoming the inferiority, a means of obtaining the correct moral freedom. On the basis of an inferiority complex, a compensatory superiority complex is developing. Both complexes have something in common: being developed excessively or balancing each other, they contribute to the exclusion from useful life and neurotization. But being filled with social content and manifesting adequately, they act as basic cues.

According to the concept of K. Horney, it is interpersonal communication that can be defined as a mechanism of compensation of neurosis. At the same time, Erich Fromm fills compensation phenomenon with social content. He described three important compensatory syndromes: a desire for power, a desire for submission, and escape into work. The achievements of psychoanalysis have not lost their significance nowadays, as all these compensatory mechanisms operate in today's society.

Keywords: mental disorders, the unconscious, compensation, archetypes, creative work, creativity, culture creating.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлюється глобалізацією культуротворення та зростанням ролі креативності в сучасному житті, що досить часто з'являється внаслідок культурної релаксації засобами компенсації. Особливо значущим в умовах сьогодення є аналіз механізмів компенсації в суспільстві, що виникли як наслідок соціогенезу психічних розладів.

Аналіз досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості проблеми. Спеціальні дослідження компенсації у вітчизняних філософських студіях використовувалися недостатньо, незважаючи на те, що існує значна кількість наукових джерел у різних галузях знань, присвячених вивченню компенсаторних процесів у сферах творчої діяльності, у мистецько-творчій діяльності, у релігії тощо (І. Кант, Ф. Шиллер, Д. Дьюї, Г. Маркузе, І. Рецкер, А. Федоров, а також вітчизняні М. Бровко, Л. Левчук, О. Оніщенко). Серед авторів таких праць учені-психологи А. Адлер, В. Бехтерев, Ш. Бюлер, Л. Виготський, З. Фрейд, Е. Фромм, К.-Г. Юнг та ін., заслугою яких є визначення існування компенсаторної функції як такої та подальшого дослідження механізмів психологічної компенсації.

Упродовж усього ХХ ст. питання, пов'язані з осмисленням специфіки формування почуттєвості як результату роботи компенсації, періодично з'являлися в науковій літературі. Низку цікавих конкретних спроб щодо вирішення цієї проблеми зробили А. Адлер, Л. Виготський, О. Залкінд, О. Зімкіна, Е. Ільєнков, Т. Ліппс, О. Литвак, О. Мещеряков, О. Рюле, В. Штерн, О. Щербина та ін. Разом з тим, специфічні параметри поняття «компенсація» зумовлюють необхідність залучення досвіду саме представників психоаналізу, які висловлювали ідею соціогенезу психічних розладів. Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда, досі є головною ідеєю психоаналізу та багатьох напрямів гуманістичної психології. При цьому дуже важливо, що ці розвідки фіксують інтерес до феномена компенсації, а це може давати додаткові шанси на реабілітацію, якої прагнуть мільйони. Саме тому вважаємо за необхідне завдання більш детально проаналізувати погляди на компенсаційний феномен представників психоаналітичного напрямку в філософії.

Виклад основного матеріалу. Ми поділяємо глибокоправдиву думку засновника психоаналізу З. Фрейда, який вважав, що суспільство невротизує усіх своїх членів, і в будь-якій цивілізації виникають конфлікти між потребами людини, що закладені у «Воно» (позасвідомому), та тим контролем за їх виявом, що здійснює «Супер-Его».

З огляду на психоаналітичну концепцію природи репресивних функцій культури, викладену в відомій роботі З. Фрейда «Майбутнє однієї ілюзії», де автор надає культурі наступне

визначення: культура є всім тим, «чим людське життя вивиснується над своїми тваринними умовами і чим воно відрізняється від життя тварин». Психоаналітична інтерпретація функцій культури передбачає розрізнення двох аспектів. Перший охоплює всі отримані людьми знання й уміння, що дають можливість опанувати сили природи й отримати від неї матеріальні блага для задоволення життєвих потреб. Інший – всі необхідні установки впорядкування міжособистісних стосунків, насамперед пов'язаних із розподілом функцій домінації. Засновник психоаналізу відкриває феномен взаємозалежності бажань та примусу, який приводить у дію репресивні механізми культури. Оскільки, на його думку, основу суспільства складає задоволення первинних потреб індивіда, на цьому підґрунті виникає об'єктивне значення міжособистісних стосунків, в яких бажання і прагнення, але не сама людина, стають елементом системи символічного та уречевленого обміну [3, с. 481-525].

Видатний дослідник-експериментатор К.-Г. Юнг заснував лабораторію експериментальної психопатології для того, щоб здійснювати разом зі своїми колегами експериментальне вивчення психічних реакцій (асоціацій) і дійшов висновку, що різні рівні позасвідомого (колективного та індивідуального) і свідомості утворюють взаємопов'язані системи психіки: Я (Ego), Маска (Persona), Тінь (Schatten), образ душі (Anima, Animus), об'єднати яких покликана Самість (Selbst). Це засадниче бачення науковця є важливим щодо досліджень сновидінь, галюцинацій у психічно нестабільних людей, в тому числі митців. Заслугове на увагу й думка К.-Г. Юнга про творчий процес як активізацію архетипу, внаслідок чого позасвідоме веде за собою свідомість.

Поглиблене розуміння особливостей дії механізму компенсації та його зв'язок з творчістю дає нам більш детальний аналіз архетипів і символів у науковому доробку К.-Г. Юнга [6; 7].

Саме з проблематикою символів пов'язане розуміння К.-Г. Юнгом художньої творчості. Творчість К.-Г. Юнга, на відміну від З. Фрейда, розуміє не як викорінення індивідуального невроту, дитячої психічної травми, а як пошук божества, до якого кожен іде своїм шляхом, відповідно до характеру своєї Самості. Водночас Самість формується в безпосередній залежності від змісту нумінозного образу Мудрого старця, Немовляти Христа, Богоматері, Святого Духа.

Найважливішим архетипом за К.-Г. Юнгом є Самість. Він відмінний від зовнішніх масок, рольових ідентифікацій, здатний примирити та погодити різноспрямовані психічні сили і, нарешті, стати точкою дотику з Трансцендентним початком, з Богом, перед обличчям якого індивідуальна доля тільки й набуває сенсу.

Через усе життя проходить робота з «тіною», архетипом, що збирає в собі установки, по-

чуття, що відкидаються свідомим «его». Кожна людина має свою тінь, яка складається частково з родових тваринних потягів, витіснених культурою, а почати виникає в результаті індивідуальних витіснень. Третя частина тіні розвивається на основі матеріалу, що витісняється. Спокусливі компоненти тіні розквітають як би самі собою, подібно негативним персонажам художніх творів, які бувають більш живими і цікавими, ніж добродійні герої.

Чим менше усвідомлюється тінь, тим вона темніша і гущіша. Потужний опір, який виходить із тіні, призводить до вироблення колективних образів «ворога», «занепалої людини», «фашиста», «комуніста», «безбожника», які переносяться на інших людей – разом з усім брудом і мерзотою, яких масова людина не хоче визнати в самій собі.

Тінь завжди бажає вийти на світ під будь-яким приводом. Але тіні заважає маска («персона») – компенсаторний архетип, який, враховуючи вимоги суспільства й бажаючи приховати недоліки особи, створює захисні механізми для боротьби з тінню і всіма, хто хотів би вказати на неї. Персона розвивається в автономний образ у соціальній ролі – вчителя, президента, поліцейського та ін. Соціальна роль підживлюється іноді і кращими спонуканнями особистості, але може зростати автоматично, за рахунок зовнішніх вимог і очікувань, поширюючи професійні та раціональні установки на всі сфери життя.

Персона, як і інші архетипи, містить безліч потенцій. Вона переживається як соціальна ідентичність – коли людина отожднює себе зі статево-віковою когортою, професією, політичною партією; як індивідуальність, коли людина бажає підкреслити свою відмінність від інших, самостійність, смак, який вона стверджує як загальний, «науковий» розум, якому всі повинні слідувати. Виродження особистості в маску, в роль, що задається суспільством, відбувається часто. Чим більше відчувається тиск соціуму, чим вищим є ранг і відповідальнішою посада, тим в більш незворотному ступені особистість трансформується в маску, яка лише інсценує індивідуальність. Але, хоч яка важлива була маска, людина не може безкарно «звільнитися від самої себе», ставши рабом власної ролі. Ідентифікація з роллю є джерелом неврозів. Маска лише публічно експлікує якості особистості, не замінюючи «Самості». Гіпертрофія маски тягне за собою гіпертрофію тіні.

Отже, як ми бачимо, тінь і персона знаходяться в компенсаторному взаємозв'язку.

У компенсаторному взаємозв'язку, але маючи інші форми прояву, перебувають й інші бінарні архетипи К.-Г. Юнга. Такими є архетипи «вічного дитя» й «мудрого старця».

«Вічне дитя», за К.-Г. Юнгом, позачасове. Це архетип молодості, що живе в душі кожного, незалежно від віку. У десять років людина може відчувати себе старою, а в сімдесят – залишатися немовлям. «Дитя» драгується з при-

воду будь-яких обмежень, зневажає світ дорослих і прагне обійти будь-які перешкоди на своєму шляху. Неодноразово зазначалося, що творчі люди зберігають у собі дитячий початок. Витіснення дитинства в «тінь» символізується в снах і фантазіях ґратами, замкненими дверима. Сприйняття життя просочується при цьому «присмаком в'язниці».

Архетип «дитяти» діє у зв'язці з архетипом «мудрого старця». Своєму старцю К.-Г. Юнг дав навіть власне ім'я – Филемон. Старець («сенекс») персоналізує риси літніх людей, самоконтроль, відповідальність, систематичність, мудрість, консерватизм. Старець-мудрець з'являється у снах і казках в образах вчителя – гуру, чарівника, доктора, священика, дідуся. Він дає добру пораду і допомагає знайти впевненість у важкі хвилини життя.

Особливо слід наголосити на архетипах «аніми» й «анімуса». Освоєння колективного несвідомого зіштовхує людину з двома найважливішими родовими архетипами, що відповідають душевним сутностям жінки і чоловіка («аніма» і «анімус»). Ідентифікація з одним із них визначає статево або гендерну приналежність. Аніма й анімус – це загальнолюдські архетипи. Аніма знаходиться в тіні у чоловіка, анімус – в тіні у жінки. Правда, прагнення до андрогінізму, тобто до об'єднання обох гендерних початків в одній істоті, як це доводиться в діалозі Платона «Пір», мабуть, з самого початку було властиво людині. До того ж, у сучасній ліберальній культурі ролі чоловіків і жінок стираються. Феміністки вимагають повної рівності чоловічих і жіночих прав у всіх сферах життя. Ці обставини пояснюють той факт, що «чистих» чоловіків і «чистих» жінок – реально не існує. Але гендерні архетипи від цього не втрачають специфічності. У міфах і релігіях аніма символізує Ерос, Життя, а анімус – Логос, Дух. Обидва архетипи дуже багаті відтінками і легко поєднуються з символами інших архетипів.

Слід підкреслити, що аніма й анімус – це «проективні образи». Аніма народжується в душі чоловіка, але проектується на жінку, в той час як анімус твориться жінкою і проектується на чоловіка. До цього ж слід додати, що аніма в чоловічій психології відповідає за творчість, а анімус в психології жінки відповідає за мислення [6;7].

А. Адлер австрійський лікар, психолог, маючи приватну практику в галузі неврології, за допомогою аналізу феномена компенсації створив систему індивідуальної психології.

Після полеміки й розриву зі своїм учителем З. Фрейдом, А. Адлер у 1924 році засновує віденське «Товариство індивідуальної психології», в процесі діяльності якого народжується низка цікавих думок. Так, А. Адлер досить активно популяризував поняття «стиль життя», надаючи виняткового значення оточенню, в якому формується індивід у дитинстві. Гідним уваги ми вважаємо і те, що фрейдівське домі-

нування сексуальності теоретик психоаналізу небезапеляційно замінює прагненням до влади і могутності, здійсненню якого заважають почуття власної меншовартості, відсутність внутрішньої свободи. Світоглядно важливою є концептуальна думка вченого, що невроз, який діагностується у людини, – це, власне, індивідуальна реакція на складність утвердження особистісного суспільного стану. Отже, широко вживані А. Адлером у різних аспектах поняття «компенсація – надкомпенсація» позначають засіб подолання, наприклад фізично-тілесної неповноцінності, засіб здобуття коректної моральної свободи. У своїй психоаналітичній концепції А. Адлер вказує, що в основі структури характеру особистості почуття неповноцінності має головну тенденцію, котра проявляється в бажанні владарювати, тенденцію визначити свою цінність як своєрідну компенсацію [1].

Звертаючись до наукового надбання К. Хорні, слід звернути особливу увагу на її дослідження природи людини, культури і генезис неврозів. Вона виявила у своїх пацієнтів симптоми, зумовлені труднощами соціальної адаптації, різними формами соціальної ізоляції. Неясність або суперечливість культурних норм часто були причинами психологічних труднощів. Людина не наважувалася зробити вибір, не могла реалізувати свої здібності в даному суспільстві, і це було, згідно з К. Хорні, головною причиною її неврозу, що не зводиться ні до витіснених інстинктів, ні до дитячих переживань [5].

Багато невротиків можуть бути соціально добре адаптовані. Можна навіть сказати, що невроз є індивідуальний спосіб адаптації до культури. Часто лише завдяки неврозу людина досягає того, до чого прагнула і встановлює прийнятні для неї відносини з оточуючими. Невротики не усвідомлюють свого неврозу і не страждають від нього, якщо привчили до нього себе і своє оточення. Неадаптивність невротика проявляється тоді, коли він потрапляє в незвичне середовище, переходить в нову соціальну або вікову категорію.

Відхилення від норми, згідно з К. Хорні, не єдина ознака неврозу. К. Хорні вказує на другу важливу ознаку неврозу – ригідність, жорсткість реакцій і мислення. Ригідність пов'язана з конфліктністю культурних норм, неправильним вихованням. Вона пояснюється також нерозвиненістю інтелекту, що не дозволяє усвідомити ситуацію, обрати правильну стратегію поведінки.

Визначаючи сутність американської культури, дослідниці справедливо зазначає, що цей тип культури заснований на економічному суперництві. Психологічний результат – ворожість між людьми, яка пронизує всі сфери людських відносин. Звідси походить і дитячий страх, який індукується протиріччями в сім'ї і батьківським невротизмом. Страх дорослих виликаний не проривом агресивних і сексуальних потягів у свідомість, а побуюваннями еко-

номічного краху, звільнення, розорення. Одне з непереборних протиріч американської культури полягає в конфлікті між капіталістичною установкою на суперництво, успіх, боротьбу за життєві блага і християнськими цінностями: любові, смиренності і доброти до ближнього. Іншу важливу суперечність К. Хорні вбачає в тому, що відбувається постійне підхльостування егоїстичних бажань масовим мистецтвом, рекламою, модою, тоді як фактично ці бажання більшість людей не може задовольнити. Особистість повинна адаптуватися до постійного протиріччя між ідеологією і реаліями життя, що не всім вдається. Суперечності культури відображаються в неврозі, симптоми якого – агресивність і капітуляція, надмірні претензії і страх нічого не отримати, манія величчя і відчуття нікчемності. Будь-яка людина відчуває ці конфлікти. Тільки у здорової вони слабші, тому вона все-таки справляється з життям. Невротик з цими ж конфліктами впоратися не може.

Спираючись на концепцію К. Хорні, саме міжособистісну комунікацію можна визначити як механізм компенсації неврозів.

Дослідження механізму компенсації буде не повним, якщо не звернутися до осмислення сутності історичної індивідуалізації й особливостей «втечі від свободи» Е. Фромма.

«Втеча від свободи» – одна з найбільш вдалих і емних філософських метафор Е. Фромма. Вона відноситься до феномена відходу людини від відповідальності, страху тверезо і мужньо усвідомити свої проблеми. Втеча від свободи – це втеча від розуму, спроба сховатися під покровом міфів та ідеологій [4].

Аналізуючи європейську історію вчений дійшов висновку, що коріння німецького націонал-соціалізму – цієї новітньої втечі від свободи – слід вбачати в добі Реформації. Ідеологія Реформації відрізнялася безраднісним тоном. М. Лютер проголосив свободу, але ця свобода була осмислена, швидше, як тягар, ніж як простір для творчості. Людина була визнана гріховною від народження, такою, яка має вроджену схильність до зла. Вона відчувала себе нікчемною і безсилою перед Богом. Можливість порятунку полягала лише в тому, щоб, визнавши своє безсилля, зробитися слухняним знаряддям у руках Бога.

Особливо похмурою і жорстокою була теорія приречення Ж. Кальвіна, який вчив, що тільки Бог вирішує, кому врятуватися, а кому загинути. Дії людини не мають для спасіння душі вирішального значення. Людина не належить собі. І все ж, кальвіністи вважали, що саме вони, люди, які усвідомлюють власну гріховність і нікчемність, є обраними, мають більше шансів врятуватися, ніж представники інших конфесій. Поставивши своїх adeptів у привілейоване становище, протестантизм підірвав ідею рівності людей перед Богом, заповідану раннім християнством. Звідси, як вважає Е. Фромм, виростає вчення про обрану арійську расу.

Розглядаючи роль соціального характеру в генезисі фашизму, Е. Фромм аналізує «садо-мазохістський» авторитарний характер дрібного власника, що поєднує в собі прагнення до панування і підпорядкування. Цей характер виник почасти під впливом економічних відносин епохи первісного нагромадження, а почасти як результат протестантської етики праці.

Епоха раннього капіталізму сприяла формуванню в людях таких якостей, як раціональність, передбачливість, твердість у досягненні мети, точність, акуратність у справах, здатність до самообмеження. Цей комплекс рис забезпечував швидке збагачення, зростання положення в суспільстві. Однак стійкість і поширеність такого характеру пояснювалися не тільки його економічною ефективністю, але і його тісним зв'язком з доктриною визначення, що розробив Ж. Кальвін. Остання стверджувала нікчемність людини перед божественним промислом, нездатність особистості вплинути на свою долю. Наслідком цієї доктрини були не пасивність та бездіяльність, а навпаки, нав'язлива невротична активність. Кальвініст виявився подібний невротичу, у якого комплекс неповноцінності створює потужне прагнення до «надкомпенсації». Кальвініст, який вірить у приречення, тренований почуттям власної нікчемності і перспективою пекельних мук, формує три важливих компенсаторних синдроми. Перший – прагнення до панування, експлуатації навколишнього світу – природи, людей, ресурсів, знань. Другий – підпорядкування тому, хто стоїть вище в соціальній ієрархії (багатому, можновладцю). Третій – «втеча в працю». Професія осмислювалася при цьому не як засіб досягнення земних благ, а як божественне «покликання», спосіб самоствердження у вічності. Праця в основі своїй – ірраціональна. Вона ніби нав'язується ззовні, не має кінцевої мети і ніколи не закінчується. Прибуток, що отримується професійною працею, вкладається у виробництво, яке розширюється і вимагає від людини ще більшої самовіддачі.

Е. Фромм зазначав, що не було періоду в історії, коли б життєва енергія людини настільки повно переводилася в працю, як у період первісного нагромадження. Протестантизм був релігією праці та самообмеження. Еквівалентом людської цінності в цей час ставав капітал.

Після поразки в Першій світовій війні в Німеччині серед широких мас з'явилося відчуття невпевненості в завтрашньому дні. Інфляція в лічені години знищувала мільйонні статки, нажиті десятиліттями наполегливої праці. Етика праці втратила сенс. Однак сформований нею характер не міг перебудуватися за кілька років. Потреба самоствердження за допомогою раціональної праці, панування і підпорядкування збереглися. У цю епоху виникає фашизм як політичний рух і як ідеологія. Остання поширюється саме тому, що пропонує масовому руху символи, що компенсували втрачені цін-

ності. Прагнення до панування знаходить вираження в почутті приналежності до арійської раси. Прагнення до підпорядкування – в культурі фюрера, в ідеї боргу перед нацією. Вищим покликанням оголошується будівництво «тисячолітнього» рейху, «нового порядку». Так протестантський авторитарний характер за допомогою нових символів перетворився на авторитаризм фашистського типу.

Висновки. Отже, проаналізувавши специфіку соціогенезису психічних розладів, слід зробити такі висновки.

Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда є головною ідеєю психоаналізу. Дія феномену компенсації осмислюється засновником психоаналізу З. Фрейдом у несвідомих механізмах психіки, у сновидіннях, у людських жартях і дотехах та ін. У цілому, весь простір культури просякнутий механізмами компенсації для адаптації й соціалізації особистості, що стає можливим за умов виявлення потенцій її креативності.

Згідно з теорією К.-Г. Юнга, тяжкий психічний стан, «позасвідоме» та «компенсація» мають точку перетину, ніби приходять до спільного порога, за яким вступають у «хід» творчі здібності, складаючи джерело розвитку креативності. Саме з проблематикою символів пов'язане розуміння К.-Г. Юнгом художньої творчості. Творчість К.-Г. Юнг, на відміну від З. Фрейда, розуміє не як викорінення індивідуального неврозу, дитячої психічної травми, а як пошук божества, до якого кожен іде своїм шляхом, відповідно до характеру своєї Самості. Водночас Самість формується в безпосередній залежності від змісту нумінозного образу Мудрого старця, Немовляти Христа, Богоматері, Святого Духа.

Є всі підстави припустити, що «механізми» процесу компенсації фрагментарно збігаються з феноменом «Самості». Разом з цим, бінарні архетипи в структурі колективного несвідомого людської психіки також знаходяться у компенсаторній взаємодії.

Поняття «компенсація – надкомпенсація» широко живаються й А. Адлером у різних аспектах і позначають засіб подолання неповноцінності, засіб здобуття коректної моральної свободи. Вчений наголошував на ролі соціальних факторів, а характер людини, на його думку, виростає з її «життєвого стилю», причому останній являє собою «систему цілеспрямованих прагнень, у яких реалізується потреба в перевазі, вищості та самоствердженні і які виступають компенсацією комплексу неповноцінності. На основі комплексу неповноцінності розвивається компенсаторний комплекс переваги. Обидва комплекси, за А. Адлером, мають щось спільне: будучи надмірно розвинені або врівноважуючи один одного, вони сприяють виключенню з корисного життя і невротизації. Але будучи наповнені соціальним змістом і про-

являючись адекватно ситуації, вони виступають як сигнальні орієнтири. Кожна людина на основі свого прототипу прагне створити ситуацію, в якій вона перевершує всіх. І комплекс неповноцінності, і комплекс переваги відіграють для особистості компенсаторну роль, що дозволяє їй виконувати відповідні соціальні ролі й, при допомозі, реалізовувати власний креативний потенціал у процесі адаптації до умов соціокультурного середовища.

Згідно з концепцією К. Хорні, саме міжособистісну комунікацію можна визначити як механізм компенсації неврозів. Не викликає сумніву цінність комунікації для підтримки культури і колективної творчості. Разом з тим, в сучасному суспільстві існує багато перешкод повноцінному міжособистісному спілкуванню. Сучасна культура, система виховання і освіти не навчають людей мистецтву спілкування. Складається враження, що багато людей не можуть розвинути до нормального здорового стану саме через обмеженість або безглуздість

того типу спілкування, до якого вони звикли і на яке здатні.

Соціальним змістом феномен компенсації наповнює Е. Фромм, який зазначав, що не було періоду в історії, коли б життєва енергія людини настільки повно переводилася в працю, як у період первісного нагромадження. Саме протестантизм був релігією праці та самообмеження, а еквівалентом людської цінності в цей час ставав капітал. Кальвініст, який вірував у приречення, тренований почуттям власної нікчемності і перспективою пекельних мук, формував три важливих компенсаторних синдроми. Перший – прагнення до панування, експлуатації навколишнього світу – природи, людей, ресурсів, знань. Другий – підпорядкування тому, хто стоїть вище в соціальній ієрархії. Третій – «втеча в працю». Ці компенсаторні синдроми діють і в сучасному суспільстві.

Перспективи подальших досліджень: аналіз умов і специфіки культурної релаксації особистості засобами компенсації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов [Текст] / А. Адлер. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 448 с.
2. Соколов Э.В. Введение в психоанализ [Текст] / Э.В. Соколов. Режим доступа: http://samlib.ru/s/sokolow_e_w/psichanaliz.shtml (23.02.2014).
3. Фрейд З. Будущее одной иллюзии [Текст] // Фрейд З. Психоаналитические этюды. – Мн. : Попурри, 1997. – С. 481–525.
4. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст]: Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича / Э. Фромм. - М. : Прогресс, 1989. - 272 с.
5. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ [Текст] / Перевод с англ. В.В. Старовойтова. Под общ. ред. Г.В. Бурменской / К. Хорни. — М. : Прогресс: Универс, 1993. -765 с.
6. Юнг К.-Г. Архетип и символ [Текст] / К.Г. Юнг, сост. А. Руткевич / — М. : Издательство: Ренессанс, 1991. – 304 с.
7. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов. [Текст] / Пер. с англ. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2014

REFERENCES:

1. Adler, A. Vospitanie detei. Vzaimodeistvie polov (Parenting. Interaction sexes), Rostov on Don: Phenix, 1998, 448 p.
2. Sokolov, E.V. Vvedenie v psihoanaliz (Introduction to Psychoanalysis). Mode of access: http://samlib.ru/s/sokolow_e_w/psichanaliz.shtml (23.02.2014).
3. Freud, Z. Budushchie odnoi illuzii. Psihoanaliticheskie etudi (Future of an Illusion. psychoanalytic studies), Minsk: Popurri, 1997, pp. 481-525.
4. Fromm, E. Begstvo ot svobod (Escape from Freedom), Moskva : Progress, 1989, 272 p.
5. Khorni, K. Nevroticheskaya lichnost' nashogo vremeni (The Neurotic Personality of Our Time), Moskva : Progress : Univers, 1993, 756 p.
6. Yung, K-G. Arhetip i simvol (Archetype and Symbol), Moskva : Izdstelstvo Renessans, 1991, 304 p.
7. Yung, K-G. Dusha I mif: shest' arhetipov (Soul and myth: six archetypes), Kyiv : Gosudarstvennaya biblioteka Ukraini lkya unoshestva, 1996, 384 p.

Попович Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доктор філософії
Приазовський державний технічний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7
E-mail: elena_popovich52@mail.ru

Popovych Olena Victorivna – PhD in pedagogical sciences, associate professor, Full Prof.
Pryazovskiy state technical university
Address: 7, Universitetskaya Str., Mariupol, 87500
E-mail: elena_popovich52@mail.ru